

Сучасні західні підходи до вивчення проблем політики й релігії

Роботу виконано на кафедрі політичних наук та міжнародних відносин ТНУ ім. В.І. Вернадського

Вплив релігійного чинника на суспільно-політичні процеси з різних поглядів вивчає ряд політологів, соціологів і філософів. Стаття присвячена розгляду основних підходів сучасних західних дослідників до аналізу проблем політики й релігії, місця та ролі релігійного фактора в сучасному громадянському суспільстві, участі релігійних інституцій у суспільно-політичних трансформаціях, процесів секуляризації / десекуляризації (С. М. Липсет, С. Роккан, Х. Дж. Лінц, Р. Патнем, Ю. Хабермас, П. Бергер, М. Гоше, А. Степан, С. Хантінгтон й ін.)

Ключові слова: політика й релігія, релігійний фактор у суспільних трансформаціях, сучасна політологія.

Баранова А. Н. Современные западные подходы к изучению проблем политики и религии. Влияние религиозного фактора на общественно-политические процессы с разных точек зрения изучается целым рядом политологов, социологов и философов. Статья посвящена рассмотрению основных подходов современных западных исследователей к анализу проблем политики и религии, места и роли религиозного фактора в современном гражданском обществе, участия религиозных институций в социально-политических трансформациях, процессов секуляризации / десекуляризации (С. М. Липсет, С. Роккан, Х. Дж. Линц, Р. Патнем, Ю. Хабермас, П. Бергер, М. Гоше, А. Степан, С. Хантингтон и др.).

Ключевые слова: политика и религия, религиозный фактор в общественных трансформациях, современная политология.

Baranova, A. Modern Western Approaches in Research of the Problems of Politics and Religion. The influence of the religious factor on the socio-political processes is studied from different perspectives by a number of political scientists, sociologists and philosophers. The article considers the main approaches of the contemporary Western scholars to analysis of the problems of politics and religion, role of the religious factor in the civil society, participation of the religious institutions in the socio-political transformations, process of secularization/desecularization (S. M. Lipset, S. Rokkan, J. Linz, R. Putnam, J. Habermas, P. Berger, M. Gauchet, A. Stepan, S. Huntington and others).

Key words: politics and religion, the religious factor in the social transformations, contemporary political science.

Постановка наукової проблеми та її значення. Тема статті пов'язана з питаннями наукового аналізу ролі релігійного фактора в суспільстві й політичних процесах, взаємодії релігії та політики.

Вплив релігійного чинника на процеси, що відбуваються сьогодні в суспільстві, вивчає політологів і соціологів. Проблеми, пов'язані зі складною взаємодією політики й релігії, уже давно приваблюють науковий інтерес та отримують різні інтерпретації в різні часи.

Мусимо, однак, зазначити, що більшість сучасних робіт західних дослідників у цій сфері (таких як А. Степан, М. Гоше, Х. Казанова, Х. Дж. Лінц, М. Кастельс, К. Калхун тощо) не були перекладені українською мовою й здебільшого не вивчені в українському науковому середовищі.

Мета роботи – цілісний розгляд підходів західних науковців – філософів, соціологів, політологів – проблем політики й релігії. У межах розкриття теми виконуємо кілька завдань – це огляд класичних підходів до релігії та суспільства (філософія й соціологія ХІХ ст.), аналіз робіт сучасних суспільствознавців (ХХ – поч. ХХІ ст.) у сфері дослідження релігійного фактора в політиці, вивчення англомовних джерел, які на сьогодні не перекладені українською чи російською мовами, порівняльний аналіз цих підходів, виділення основних тенденцій у вивченні названих питань.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Питання взаємодії релігії, політики та суспільства вперше отримали ґрунтовний аналіз у класичній соціології. Один із батьків соціології, Еміль Дюркгейм, уважав релігію виразом соціальної єдності, для нього вона була виразом самого суспільства. Будучи глибоко зацікавленим у визначенні того, що в собі несуть складні сучасні суспільства разом, Дюркгейм багато писав про вплив законів, релігії, освіти та інших подібних сил на суспільство й соціальну інтеграцію. Соціальна функція релігії, за Дюркгеймом, полягає в тому, щоб служити джерелом товариства та солідарності.

Інший засновник соціології – Макс Вебер – приділив навіть більше уваги ролі релігії в суспільстві й політиці. У роботі «Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus» («Протестантська етика і дух капіталізму», 1905) він стверджував, що релігія була одним із ключових чинників, які вплинули на той шлях, у межах якого розвивалися деякі суспільства, а особливо протестантські. Він стверджував, що кальвіністські (і загалом протестантські) релігійні ідеї мали великий вплив на соціальні зміни й розвиток економічної системи Заходу. Іншими словами, релігія відіграє велику роль у сприянні формуванню сучасного капіталізму. Крім того, Вебер побачив зв'язок між релігією та політичними вподобаннями людей, що дало йому право стверджувати, що релігія є однією з ключових сил у суспільстві.

Ще раніше в роботі «Democracy in America» («Демократія в Америці», 1835) Алексіс де Токвіль відзначив високий рівень релігійності серед американських громадян і її роль у формуванні демократичної системи Сполучених Штатів. Спостерігаючи за соціально-політичними процесами Америки XIX ст., він робить висновок, що християнські цінності й різноманітність християнських сект у країні сприяли становленню демократичних цінностей: «Коли я приїхав до Сполучених Штатів, релігійний аспект в країні був першим з того, що вразило мою увагу, і чим довше я залишався там, тим більше я розумів ті великі політичні наслідки, що випливають з такого стану речей» * [1, 337].

Італійський філософ Антоніо Грамші провів паралелі між традиційними релігіями та сучасними політичними ідеологіями. Він вивчав політичну роль релігійних і світських міфів у боротьбі кожного з них за владу. Грамші стверджував, що релігія й етика функціонували не лише як джерела легітимації статусу-кво, але і як засіб політичної боротьби, спрямованої на перетворення суспільства.

Американський політолог Сеймур Ліпсет і норвезький соціолог Стейн Роккан визначили чотири основні розколи західної цивілізації після індустріальної революції. За їхніми словами, вони визначили виникнення й зміст усіх європейських партій. Один із чотирьох розколів пов'язаний із релігійним фактором. Це – розщеплення по лінії «державна – церква».

У своїй моделі розколів і партійних систем Ліпсет і Роккан стверджують, що «кожна держава стикається з трьома аспектами дихотомічного вибору ... По-перше, це Реформація / Контрреформація: держава залишається вірною Римському престолу чи бере під контроль національну церкву. По-друге, «демократична революція», або Національна революція: хто буде контролювати освіту? Світська чи релігійна держава?» [2, 38].

Крім того, Ліпсет і Роккан назвали релігійні організації серед інших суб'єктів у процесах трансформації суспільства й політичної системи. І тут позиції, що займаються католицькою та протестантськими церквами, у політичній взаємодії в межах держави принципово різні.

Пізніше Ліпсет разом з іншим американським дослідником Джейсоном Лакіном розгорнули дискусію щодо релігії як мобілізуючої сили в суспільстві. У роботі «Демократичне століття» («The Democratic Century», 2004) вони зазначають: «Враховуючи, що протестантизм, а раніше і католицизм, відігравав важливу роль у створенні організацій, тенденція до зменшення прихильності до релігії не віщує нічого доброго для організаційного потенціалу суспільства. Проте в багатьох нових демократіях релігія відіграла й продовжує відігравати важливу роль в стимулюванні організації, так само як це було в ранній Америці, описаній Токвілем. Бразилія та Корея можуть служити прикладом триваючої ролі релігії в підвищенні політичної участі та асоціативної діяльності» [3, 90].

Ліпсет і Лакін також обговорили процес секуляризації суспільства та її наслідків. З одного боку й відповідно до теорії модернізації, можна очікувати зростання секуляризації. Однак, за твердженням науковців, «якщо релігія залишається характерною рисою життя людей, потенціал для динамічного організаційного життя буде залишатися високим» [3, 90]. Проте високий вплив релігійного фактора на країни, що перебувають лише на шляху демократичних перетворень, скоротиться настільки, наскільки демократичні інститути будуть зміцнюватися. «Важлива відмінність між країнами, що розвиваються, та розвиненими демократіями може бути секуляризм, який набагато сильніший в останніх» [3, 90].

Багато дослідників зосередили свою увагу на особливостях релігійної свідомості й соціальних наслідках релігійності. У своєму дослідженні соціального капіталу та його творення американський

---

* тут і далі переклад автора

політолог Роберт Патнем зазначає, що спільні релігійні переконання виробляють капітал зв'язку. Отже, релігія може бути організуючим принципом для колективної соціальної дії. Групи людей можуть об'єднуватися навколо релігійного принципу для того, щоб реалізовувати свої релігійні, політичні чи економічні інтереси. Іншими словами, релігія розглядатиметься як фактор консолідації громадянського суспільства [4].

Ми можемо знайти паралельні ідеї в роботі іспанського соціолога Мануеля Кастельса й американського політолога Крейга Калхуна. Калхун розглядає релігію як форму соціальної солідарності. Між тим, за словами Кастельса, набори релігійних цінностей стали потужним джерелом для побудови специфічного, стійкого або оборонного типу колективної ідентичності в сучасному світі. Отже, релігія – це сила для людей, яка дає їм змогу об'єднатися й захистити себе від напору глобалізації.

Таким чином, релігія може об'єднувати людей у їхній діяльності, а також виступати як ізолююча сила для захисту ідентичності релігійної групи від сил глобалізації та інших загроз.

Німецький філософ Юрген Хабермас зробив внесок в обговорення політики й релігії своїми дослідженнями секуляризації. Він виступає проти секуляризму, але не з релігійних міркувань, а з демократичного погляду: було б недемократичним виключити релігію з громадського дискурсу. Іншими словами, секуляризм як політична ідеологія дискримінує релігійних людей.

Згідно з Хабермасом, постсекуляризм – це розв'язання цієї конкретної проблеми. У межах цього підходу релігійним людям має бути запропоновано перевести свої заяви на мову світського дискурсу, але водночас і нерелігійні громадяни повинні зробити свій вклад, а саме стримати свої світські прагнення. Тільки тоді суспільство зможе забезпечити рівні умови для спілкування й можливість взаєморозуміння [5].

Австрійсько-американський соціолог Пітер Бергер, навпаки, визнав, що секуляризації провалилася в сучасному світі, сьогодні ми можемо простежити якраз зворотний процес – десекуляризацію суспільства та її наслідки в соціальних і політичних процесах.

Переглядаючи відносини між релігією й сучасним суспільством, Хосе Казанова визначав, яку роль релігія може відіграти в суспільному житті сучасного суспільства. У 1980-х релігійні традиції в усьому світі, від ісламського фундаменталізму до католицької теології звільнення, почали пересуватися з приватної сфери в публічне життя, у результаті чого з'являється феномен «деприватизації» релігії в сучасному житті. Релігійні установи стають викликами домінуючим політичним і громадським силам [6].

Деякі дослідники зосереджені не на поділі релігії й політики, а, навпаки, на присутності релігії в політиці. Наприклад, французький філософ Марсель Гоше вказує, що у світському соціальному та політичному порядку можна знайти не тільки відрив від релігії, а й трансформацію релігійних інституцій, які продовжують впливати на сучасні світогляди. Сучасне суспільство є не суспільством без релігії, але суспільством, яке приймає на себе релігійну функцію [7].

Інші вчені вивчають релігію та її вплив на суспільство й політичні процеси з інституційного погляду, звертаючи особливу увагу на взаємодію між державою, релігійними організаціями та групами громадянського суспільства.

Американський політолог Альфред Степан вивчав явище секуляризації в сучасному світі й зробив висновок, що секуляризація включає в себе не тільки поділ релігії та держави, але також створення інституційних відносин між релігійними громадами й державою. Степан назвав це формуванням «подвійних толерантностей».

Разом з іспанським соціологом Хуаном Дж. Лінцем у книзі «Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe» («Проблеми демократичного переходу й консолідації», 1996) Степан розглянув безпосередні відносини між церквою та державними органами й позиції релігійних організацій щодо наявних політичних режимів (як демократичних, так і авторитарних) [8].

«Як транснаціональна, ієрархічна організація, римський католицизм може забезпечити матеріальну й доктринальну підтримку місцевій католицькій церкві, щоб допомогти їй у протистоянні державному тиску. У міру того, як католицька церква може протистояти державі, вона може підтримувати більш міцне та автономне громадянське суспільство. Хуан Дж. Лінц і я проаналізували, як католицька церква надавала таку підтримку в Польщі, Литві, Чилі, Бразилії й в Іспанії (в останні роки Франко). Протестантизм, із його акцентом на індивідуальній свідомості та міжнародних мере-

жах, також зіграв свою роль у підтримці громадянського суспільства проти репресивної держави в Східній Німеччині й Естонії. У 1970–1980 рр., протестантизм і католицизм, особливо після Другого Ватиканського Собору (1962–1965), вирішили приділити вагому увагу “пророчій місії”, яка закликає людей виступити проти мирської несправедливості незалежно від наслідків» [9].

Хоча християнство вважають сприятливим середовищем для демократичних режимів, є певна специфіка, що стосується православних церков та їхньої ролі в політиці.

«Що стосується протистояння державі, православ'я часто організаційно й ідеологічно перебуває у слабкій позиції, тому що церква є національною організацією (на відміну від транснаціональної). У таких «цезаропапістських» системах держава часто відіграє важливу роль у церковних фінансах і призначеннях. Така церква насправді – дуже відносно автономна частина громадянського суспільства, тому що, за словами Вебера, існує високий ступінь «підпорядкування священницької влади світській». При Сталіні роль світської влади в СРСР «часто означала участь КДБ у вищих релігійних радах православ'я» [9].

Крім того, Степан вважає, що такий стан речей підкріплюється православним акцентом на літургії, а не на дії, а також квієтизмом, який пропонується як відповідь світу. Однак країни, де православ'я є домінуючою релігією, можуть бути демократичними, якщо керівники держави й політичного суспільства прихильні до демократії. Якщо лідери, держави та політичного суспільства є антидемократичними, демократична опозиція в громадянському суспільстві, як правило, не отримає істотної або ефективної підтримки національної православної церкви.

Відомий американський політолог Семюель Хантінгтон розглянув релігію як ключовий (хоча й не єдиний) чинник соціальних перетворень і політичних змін. У своїй книзі «The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century» («Третя хвиля: демократизація наприкінці ХХ ст.», 1991), він стверджував, що в 1970–1980-х рр. відбулася масова демократизація режимів. Цей процес, викликали, на думку Хантінгтона, п'ять факторів:

- 1) поглиблення проблеми легітимності авторитарної системи;
- 2) глобальний економічний ріст 1960-х років;
- 3) зміна доктрини Католицької церкви;
- 4) зміни в політиці зовнішніх акторів;
- 5) лавиноподібний ефект.

Третім аспектом процесу демократизації, який він зазначив, був вплив релігійного чинника. Хантінгтон стверджує, що третя хвиля демократизації стала можливою тільки тому, що відбулися зміни в політичній позиції католицької церкви (у той час як протестантські країни були вже переважно демократичними до того часу). Він зазначив, що «в цілому, приблизно три чверті країн, які перейшли до демократії в період між 1974 і 1989 роками, були католицькими країнами» [10, 86]. До третьої хвилі протестантизм, здавалося, дуже сильно корелює з демократією, й католицизм виявився несумісним із нею.

Хантінгтон стверджує, що католицька церква з різних причин зазнала значних доктринальних змін, що призвело до політичної перебудови. До того часу церква була силою, що стверджувала статус-кво влади й авторитаризму, а в 1960-х рр. вона принципово змінила курс і стала рушійною силою демократії та соціальної справедливості й «майже завжди була проти авторитарних режимів» [10, 77].

Зміни в позиції римсько-католицької церкви пов'язані з діяльністю Папи Іоанна XXIII і рішеннями Другого Ватиканського Собору, у яких наголошується на необхідності соціальних та політичних змін у напрямі демократії й важливій ролі єпископів у цій сфері.

Зміни в релігійних інституціях зробили їх більш схильними виступати проти урядового авторитаризму, ніж захищати статус-кво. Це зіграло величезну роль насамперед у Латинській Америці й Східній Європі. Національні католицькі церкви привнесли багато ресурсів (особливо національна мережа учасників) у боротьбу проти авторитаризму в таких країнах, як Філіппіни, Південна Корея, Чилі, Бразилія, Польща, Нікарагуа, Домініканська Республіка, Панама та ін.

Згодом значну роль в еволюції римсько-католицької церкви зіграли дії її представників – католицького духовенства в Латинській Америці, які привели до формування ідейно-політичної доктрини теології звільнення, а також вагомої участі католицької церкви в боротьбі за демократію в Польщі.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, аналіз академічних підходів у дослідженні питань релігії й політики дає підставу зробити такі **висновки**. Проблеми політики та релігії завжди викликали великий науковий інтерес і привертали увагу значної кількості філософів, соціологів, політологів та дослідників інших галузей. Усі вони без винятку стверджували про важливу роль релігійного фактора в суспільстві й політиці, однак притримувалися різних підходів щодо вивчення цих питань. У цілому їхні роботи можна розділити на кілька напрямів. Перший полягає в акценті на ролі релігії у свідомості громадян і формуванні політичної та громадянської культури. При цьому частина дослідників зазначає, що релігія – інтегруючий фактор, а інша – що вона, навпаки, дає змогу групі ізолюватися.

Інша група дослідників аналізує релігію та її вплив на суспільство в межах інституційного підходу, приділяючи увагу взаємодії міжрелігійних інституцій із державними.

Деякі вчені зосереджують особливу увагу на сучасних процесах секуляризації / десекуляризації та їхньому впливі на суспільство.

Низку робіт присвячено аналізу ролі релігійного фактора в соціально-політичних трансформаціях у різних країнах світу.

Список використаної літератури

1. Tocqueville, Alexis de. Democracy in America [in two volumes]. Volume 1 / Alexis de Tocqueville. – New York : J. & H.G. Langley, 1841. – 497 p.
2. Lipset, Seymour M. Party systems and voter alignments: Cross-national perspectives / Seymour M. Lipset, Stein Rokkan. – Toronto : The Free Press, 1967. – 554 p.
3. Lipset, Seymour M. The Democratic Century / Seymour M. Lipset, Jason M. Lakin. – Norman : University of Oklahoma Press, 2004. – 478 p.
4. Putnam, Robert D. American Grace: How Religion Divides and Unites Us / Robert D. Putnam, David E. Campbell. – New York : Simon& Schuster, 2010. – 676 p.
5. Habermas, Jürgen. Religion in the Public Sphere / Jürgen Habermas // European Journal of Philosophy. – 2006. –14, № 1. – P. 1–25.
6. Casanova, Jose. Public Religions in the Modern World / Jose Casanova. – Chicago : University of Chicago Press, 1994. – 320 p.
7. Gauchet, Marcel. The Disenchantment of the World. A Political History of Religion / Marcel Gauchet. – Princeton : Princeton University Press, 1997. – 272 p.
8. Linz, Juan J. Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe / Juan J. Linz and Alfred C. Stepan. – Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1996. – 479 p.
9. Stepan, Alfred C. Religion, Democracy, and the «Twin Tolerations» [Electronic resource] / Alfred C. Stepan // Journal of Democracy. – 2000, № 11.4. – Made of access : <http://web.centre.edu/lorihm/stepan.htm>
10. Huntington, Samuel P. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century / Samuel P. Huntington. – Norman : University of Oklahoma Press, 1991. – 336 p.

Статтю подано до редколегії
18.07.2012 р.

УДК 351

О. В. Коломієць – кандидат політичних наук,
старший науковий співробітник

Структурно-функціональна модель національної безпеки

Роботу виконано в науковому підрозділі в / ч А-1906

У статті висвітлено питання системного моделювання поняття «національна безпека». На підставі системного аналізу запропоновано структурно-функціональну модель національної безпеки, що моделює поведінку оригіналу.

Ключові слова: національна безпека, системний аналіз, структурно-функціональний метод, модель.